

Bathó Gábor

V. FERDINÁND LEMONDÁSÁNAK TÖRVÉNYESSÉGE ÉS TÖRVÉNYESÍTÉSE

The Legality and Legitimacy of the Abdication of Ferdinand V

Dr. Bathó Gábor, adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék, batho.gabor@uni-nke.hu

V. Ferdinánd császár és király lemondásának körülményei, annak magyar közjogi megítélése és következményei ismertek. Az uralkodóház és a birodalom külső és belső körülményeinek értékelése, esetleges újraértékelése elvezethetnek bennünket ahhoz a gondolathoz, hogy V. Ferdinánd lemondása körül hiányzott az önkéntesség, nem az uralkodó akarata érvényesült. Erre tekintettel a lemondás másként, akár trónfosztásként is értékelhető.

KULCSSZAVAK:

V. Ferdinánd, magyar közjogi hagyomány, lemondás a trónról, trónfosztás

The circumstances of the abdication of emperor and king Ferdinand V, its assessment and consequences in Hungarian public law are known. The evaluation and possible re-evaluation of the external and internal circumstances of the ruling house and the empire can lead us to the idea that there was a lack of voluntariness in connection with the abdication of Ferdinand V, and that the will of the ruler did not prevail. In view of this, the abdication can be evaluated differently, even as a dethronement.

KEYWORDS:

Ferdinand V, Hungarian public law tradition, abdication, dethronement

„Igaz-e, királyom,
Amit mondogatnak?
Nálad híre sincs a
Szabadakaratnak.”¹

V. FERDINÁND

Petőfi V. Ferdinánd uralkodásának vége tekintetében is bölcsen előrelátónak bizonyult. A fentebb idézett, *V. Ferdinándhoz* címet viselő rövid verse egyértelműen utal arra, hogy a császárt és királyt uralkodásában nem jellemzi a szabad akarat, uralkodása nem saját akaratelhatározásán alapul, erős befolyás alatt áll. Ez is köztudott, mindenki ismeri Metternich tevékenységét. E tanulmány ehhez a helyzethez szolgál adalékokkal V. Ferdinánd trónról való lemondásának tükrében.

V. Ferdinánd császár és király lemondásának legtöbb körülménye tudott; közzismert, hogy a magyar közjogi hagyomány által megkívánt feltételek hiányoztak az uralkodóváltáshoz. Azonban arról a kérdéstről gyakran megfellebbezünk, hogy az uralkodó számára a környezetének adottságai lehetővé tették-e, hogy a trónról való lemondás mint döntés jelentőségét és következményeit megértse, átlássa, felismerje. Testi és szellemi képességeivel kapcsolatban sok megmosolyogtató és néhány ízléstelen történet is olvasható. Ismertségükre tekintettel a szalonképesek közül is csak néhányat szeretnék ebben az írásban az olvasóval megosztani. Például azt, amely szerint a nem sokkal korábban trónra került uralkodóról Bécsben akkor a következő adoma járt szájról szájra: „midőn a császárt egy ízben kérdezték, hogy nem kívánczik-e vissza korábbi visszavonultságába, ő azt felelte: »a kormányzás nem lenne oly nehéz és oly rossz, hacsak az az átkozott aláírás nem volna.«”² A belátási képesség vizsgálata nemcsak a döntés objektív súlya miatt fontos, hanem azért is, mert a kiadott nyilatkozatok gyakran tartalmaznak olyan fordulatokat (például „Érett megfontolás után tehát és áthatva a lépés parancsoló szükségétül”³), amelyek arra utalnak, hogy e tekintetben nincsen vizsgálnivaló.

V. Ferdinánd személyiségével, általános állapotával kapcsolatban sok információval rendelkezhetünk, hiszen a birodalom első emberéről van szó. Máriássy Béla többek között például elmondta, hogy

„V. Ferdinánd trónra léptével a viszonyok, az uralkodóház politikája nem változtak. V. Ferdinánd szolid, jóakarátú, de eskörös,⁴ gyenge egyéniség volt, ki nem parancsolt, sőt nem is számított, de uralkodtak helyette Metternich az ármányos herczeg, ki diplomatai

¹ Petőfi 1953. 232.

² Szabó 1889. 33.

³ Máriássy 1888. 349.

⁴ Szintén régiesen nyavalyatöréses, azaz epilepsziás volt.

sikerei által elfogulva, magát nagy férfinak hitte, és Lajos főherceg, Ferencz császár legifjabb és eszes öccse.”⁵

Ferdinánd jámborságára utalnak melléknevei vagy gúnynevei is, például Ferdinánd, a jóságos (németül Ferdinand der Gütige, amit tréfás szójátékkal Gütinand der Fertige alakban is használtak). Ferdinánd uralkodói képességeinek hiányára és vélt elmebeli fogyatkozására utalva használták a Nanderltrotterl vagy a Nandl der Trotter nem éppen kedves gúnyneveket is, amelyek egyszerűen azt jelentik, hogy Nándi, a hülye.⁶ Ahogyan Szabó Ferenc röviden összefoglalta:

„Ferdinánd már 42 éves volt, midőn atyja halála után a trónra lépett. Ő véghetetlen jó szívű, kegyes és szolgálatkész férfiú, de teljesen képtelen volt az állam kormányzására. A természettől gyenge testét a gyakori nehézségi rohamok⁷ még inkább elgyengítették, úgy hogy nem csak a rohamok alatt, hanem még azok megszűnte után is teljesen képtelen volt a komolyabb munkára. De nem csak ezekre, hanem gyakran még a pusztán formai uralkodói kötelességek teljesítésére is képtelen volt, úgy hogy különös elővigyázatra volt szükség, hogy ünnepélyes fogadtatások alkalmával fejedelmi méltóságát megőrizze.”⁸

A fentiek alapján érdemes tehát azon elgondolkodni, hogy V. Ferdinánd belső és külső körülményei hatással lehettek-e arra, ahogyan uralkodása véget ért, illetve hogyan ért véget uralkodása. Némely ezek közül arra utal, hogy Ferdinánd nem szabad akaratából hozta meg döntését, vagy akár az is felmerülhet bennünk, hogy eleve képtelen lett volna egy ilyen nagy horderejű, összetett, sok-sok következménnyel járó, bonyolult döntést meghozni, mint a lemondás.

HOGYAN SZŪNIK MEG A KIRÁLY KIRÁLYSÁGA?

Tekintettel a monarchikus államforma államfőjének pozíciójára, a hatalma általában isteni eredetűre, a király haláláig tölti be pozícióját.⁹ Természetesen világszerte találkozhatunk olyan monarchiákkal, ahol a monarcha csak egy meghatározott időtartam alatt látja el államfői feladatait; különösen olyan monarchiákban, ahol az uralkodó nem örökléssel, hanem választással kerül a pozíciójába. Ez a konstrukció azonban Magyarországon sosem alakult ki, nem verhetett gyökeret, a hazai közjogi hagyomány szerint a királyok

⁵ Máriássy 1888. 149.

⁶ Leidinger–Berndt 2003. 197–198.

⁷ Epilepsziás rohamok.

⁸ Szabó 1889. 33.

⁹ A magyar királyra lásd pl. Ferdinandy 1911. 115–152.

halálukig uralkodnak. Ahogyan Magyarországon a társuralkodók rendszere sem vert gyökeret, a magyarországi monarchia a kollektívizmustól mentes volt.¹⁰

Ezzel az alapelvvel együtt több alkalommal is előfordult, hogy egy-egy királyunk túlélte saját uralkodását, azaz nem haláláig töltötte be pozícióját. Arra a helyzetre, ha azt szeretnénk elérni, hogy a király uralkodása még halála előtt véget érjen, alapvetően két lehetőség kínálkozik. E két lehetőség tekintetében az a kényelmes helyzet állt elő, hogy a magyar közjogi hagyomány és a logika által sugallt kimenetek egybeesnek. Ha a király önszántából, szabad akaratából kívánna trónjától megválni, erre a lemondás eszközét használhatja. Ha a király önszántából nem kíván trónjától megválni, a körülmények azonban mégis trónja elhagyására kényszerítik, úgy trónfosztásról beszélhetünk (ami érintheti az adott uralkodót, de akár az egész uralkodóházat is – ahogyan erre a magyar történelem több példával is szolgál). Az uralkodói pozícióval való felhagyást előidéző körülmények sokfélék lehetnek: lehet egy forradalom, háború, politikai nyomás vagy akár az uralkodó saját családja is.

A magyar közjogi hagyomány több lemondást és több trónfosztást is ismer. Jól ismert második királyunk esete, akinek uralkodása 1041-ben nem a halála miatt szakadt meg. Velencei vagy Orseolo Péter Orseolo Ottó velencei dózse és Szent István nővérének a fia volt, és István őt jelölte ki utódjául. 1038 óta tartó uralkodása azért szakadt meg, mert a királyi tanácsból kizárt főurak igen határozottan léptek fel ellene, s ennek hatására Péter elmenekült az országból. Ezek a főurak és István király özvegye, Gizella az eseményeket követően Aba Sámuelét ültették a trónra. Egyáltalán már annak is nehéz a megítélése, hogy trónfosztás vagy lemondás esete áll-e fönn. Persze a kérdést zárójelbe teszi az 1044-es fordulat. Miután Orseolo Péter III. Henrik segítségével legyőzte Sámuel seregeit, Sámuel elmenekült, de elfogták és megölték. Ezzel világossá vált, hogy Sámuel uralkodása véget ért, a hadi fölény és a hatalmas támogató segítségével Orseolo Péter visszavehette „elhagyott” trónját. Péter uralkodásának 1046-ban a Vazul-fiaktól elszenvedett veresége, illetve megvakítása vetett véget. „Második uralkodása” tehát ugyancsak nem halálával, hanem – a szokásai szerinti – uralkodásra alkalmatlanná válásával ért véget. A megvakítást tulajdonképpen tekinthetjük amolyan *de facto* trónfosztásnak is. A fennálló kétségeket ébresztő helyzetet Orseolo Péter halála oldotta volna meg, azonban annak két időpontja is ismert. A *Képes Krónika* szerint Péter királyt később „Pécsett temették el második országlásának harmadik évében, Szent Péter apostol egyházában, melyet ő alapított”.¹¹ Ennek időpontja nem ismert; történhetett megvakításának évében, 1046-ban, de más források szerint Péter akár 1059-ig is élhetett.

Egy másik, modernebb, ám örök közjogi vitánk IV. Károly esete. Az 1920-as évek elején IV. Károly uralkodói helyzetének meghatározása a legfontosabb államjogi kérdés volt, alapvetően meghatározta a politikai törésvonalakat, eköré jött létre a két világháború közötti államalakulat alkotmányjellegű alaptörvénye, az 1920. évi I. törvénycikk.

¹⁰ Bathó 2006. 1–20.

¹¹ *Képes Krónika*. 1993. 152.

Mára IV. Károly 1918 és 1922 közötti közjogi pozíciójának megítélése jogtörténészek kedvelt, ám még mindig jelentős vita- és konferenciatémájává szelídült. A problémakör kérdései között szerepel, hogy történt-e lemondás, érvényes volt-e a lemondás, hogyan kell értékelni az eckartsau nyilatkozatot, mi volt a király és a kormányzó viszonya, mi a *Pragmatica Sanctio* szerepe, érvényes volt-e a trónfosztás.

A LEMONDÁS KÖRÜLMÉNYEI

Az V. Ferdinánd trónról való lemondásával kapcsolatos kérdések alapvetőek is, mint Orseolo Péter esetében, és lényegbe vágóak, mint IV. Károly esetében. Így bizonyára nem volna haszontalan néhány szóval felidézni a körülményeket, amelyek között a tulajdonképpeni lemondás történt. Sokat sejtetők a korabeli újságokban megjelent beszámolók, illetve azok utánközlései is. Nemkülönböztetve ámulatba ejtően részletesek azok a visszaemlékezések, amelyeket a hazai sajtó közölt a király lemondásával kapcsolatban V. Ferdinánd 1875-ös halála után, amolyan furcsa nekrológgént.

„De hát mondja meg kérem, mi akar itt történni, hogy 8 órára ide rendelnek?”¹² E mondat sokat elárul arról, hogy a császári ház tagjai közül igen kevesen tudtak arról, hogy milyen eseményre hívták meg őket 1848. december 2-án az olmtüzi érseki palotába. Ezt a kérdést egyébként Károly Ferdinánd főherceg idézte az akkori osztrák hadügyminiszterhez, aki azzal nyugtatta meg, hogy legyen türelemmel, hamarosan minden kiderül. Kétségtelenül így történt. Reggel nyolc óra után nem sokkal Lobkovicz József herceg főszárnysegéd kinyitotta a császári lakosztályból a trónterembe vezető kétszárnyú ajtót, s mögötte sorban megjelentek V. Ferdinánd és neje, valamint Fürstenberg Frigyes Egon gróf főudvarmester és neje, Ferenc Károly főherceg, V. Ferdinánd öccse és Ferenc József későbbi császár és király apja. Ezzel kezdetét vette az az eseménysor, amelyre Kossuth Lajos legalább egyszer abdikacionális komédiaként hivatkozott.¹³

Az események sorából kettőt tartok fontosnak kiemelni, amelyek V. Ferdinánd lemondásának megítéléséhez adalékokkal szolgálhatnak. Egyrészt nyilvánvalóan fontos az írásba foglalt lemondás, az okirat, amelyet V. Ferdinánd császár és király és testvére, Ferenc Károly főherceg írt alá, valamint a későbbi halovány vámpír,¹⁴ Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök és külügyminiszter látott el ellenjegyzésével. A visszaemlékezésekből és tudósításokból felidézhető ennek az iratnak a szóbeli ismertetése is. Nyilvánvalóan nem olvasták fel az iratot, hiszen az igen hosszadalmas és unalmas lett volna, és a kora reggeli órára odacsődített tagjai az uralkodóháznak amúgy sem lelkesedtek az eseménysorért.

Azonban azt tudjuk a visszaemlékezésekből és a tudósításokból, hogy az alkalom „főelőadója” maga a császár és király, V. Ferdinánd volt, aki saját szavaival ismertette az előállított

¹² N. N. 1888. 818. és N. N. 1916. 763.

¹³ Kossuth utasítása Csány László országos biztosnak V. Ferdinánd király lemondásával kapcsolatban. Katona 2003. 46.

¹⁴ Széchenyi nevezte így. Katona 2001. 20.

helyzetet. A család távolabbi jelen lévő tagjai tulajdonképpen ekkor tudták meg, hogy mi is történt, mi az az esemény, amire tanúként hívták meg őket. V. Ferdinánd a következő szavakkal vezette be a trónutódlási helyzetet:

„Fontos okok arra a megmásíthatatlan elhatározásra bírtak rá minket, hogy a császári koronát letegyük, és pedig a mi szeretett öcsénk, Ferencz József fenséges főherczeg úr javára, a kit is nagykorúnak nyilvánítottunk, minekutána szeretett testvérünk, Ferencz Károly főherczeg úr ő fensége, nevezett unokaöcsénk atyja, kijelenté, hogy a főnnálló házi és állami törvényeink értelmében őt illető trónöröklési jogról ugyancsak nevezett fia javára visszavonhatatlanul lemond.”¹⁵

V. Ferdinánd fontos okokra hivatkozott tehát, amelyek megmásíthatatlan elhatározásra bírták rá őt, amelyek szerint a császári koronát leteszi, császári trónját elhagyja (a szóbeli előadásban más koronáiról, illetve trónjairól, így a Szent Koronáról vagy a Magyar Királyságról nem ejtett szót). Persze a kissé pongyola szóhasználat az uralkodói jogok és hatalom átruházására vonatkozott. Mindazonáltal érdemes hangsúlyozni, hogy közjogi szempontból tulajdonképpen teljesen jelentéktelen, hogy V. Ferdinánd mit mondott azon az 1848. decemberi reggelen.

Jelentős azonban az az irat, amelyet a három fentebb említett személy (V. Ferdinánd, Ferenc Károly, Schwarzenberg) aláírásával bocsátottak ki. A visszaemlékezések szerint Zsófia főhercegnő szinte repkedett a boldogságtól az aláírásoknál. „ellenben az agg Ferdinánd viaszszárga arcza a szokottnál is halványabb volt. Reszkető kézzel, csaknem habozva jegyezte alá a lemondásról szóló manifesztumot...”¹⁶ Az eredeti iratot az uralkodóháznak az olmtüzi érseki palota tróntermében jelen lévő tagjai is aláírták mintegy tanúskodva a történekről (hiszen ez volt az ok, amiért őket akkor oda meghívták). A lemondásról, illetve lemondásokról szóló okirat dagályos ünnepélyességgel hangsúlyozza, hogy a tett a császár önálló elhatározásának eredménye. Ez a hangsúlyozás még az aktustól elvárt ünnepélyesség ellenére is kissé túlzónak tűnik. Hiszen V. Ferdinánd kinyilatkoztatta, hogy tapasztalásai

„azon meggyőződést ébresztették fel keblünkben, hogy népeink boldogságán szívünk óhajtása szerint munkálni immár nem áll tehetségünkben és ennek folytában érett és komoly megfontolás után azon változhatlan és szilárd elhatározásunkat születték, melyet ezennel minden alattvalóinknak tudtul adni és ünnepélyesen kinyilatkoztatni akarunk, miszerint császári és királyi Koronáinkat s hatalmunkat letegyük és uralkodói székünkről leszálljunk”¹⁷

¹⁵ N. N. 1916. 763.

¹⁶ Gracza 1894. 170.

¹⁷ Márki 1898. 173–174.

A kissé hosszas felvezetés – amely a valódi önkéntes elhatározással kapcsolatban kételyeket ébreszthet egyesekben, ahogyan a szerzőben is – után következik tulajdonképpen a lényegi rész: a császári (és királyi) jogkörről való lemondás, illetve ennek a jogkörnek a Ferenc József-re történő átruházása. Azaz V. Ferdinánd kijelentette, hogy

„minden jogainkat s hatalmunkat, koronánk természetes, törvényes és alkotmány szerinti örökösére, említett őszintén kedvelt Unokaöcsénk, Fenséges Császári Ausztriai Fő- és magyar kir. Herczeg, Ferencz-József-re által bocsátjuk, és ruházzuk; valamint parancsoljuk és meghagyjuk kegyelmesen, hogy azon hódolattal, engedelmesség és hívességgel, melylyel Nekünk, mint törvényes és öröklött Királyunk és Uroknak tartoztak, magokat jövőben Koronánk természetes és törvényes örököse, Ő császári királyi Apostoli Felsége I-ső Ferencz-József-iránt köteleztetve lenni tekintsék és elismerjék”.¹⁸

Az eseménysor másik eleme tulajdonképpen a hivatalos program után történt, nem előre eltervezetten, amolyan őszinte improvizációként. Az eseményről többen is hasonlóan számoltak be, így hitelt adhatunk annak, hogy valóban megtörtént.

A program szerint V. Ferdinánd az előtte térdelő Ferenc József fejére tette áldón a kezét, mintegy kifejezve, hogy a korábbi császár átadja helyét és hatalmát az új császárnak. Az áldást megelőzően mindketten beszéltek, nyilatkozatot tettek, kötött szöveget olvastak fel, az áldás aktusát követően már nem terveztek beszéddel, azonban a dolgok másként történtek. Erről – többek között – a *Vasárnapi Újság* is beszámolt V. Ferdinánd nekrológjában, 1875-ben: „Isten áldjon meg! Szívesen tettem.» mondá [V. Ferdinánd] könnyező szemekkel, mikor a trón zsámolyán előtte térdelő Ferencz József fejére tette áldó kezét, a hivatalos czeremoniale után. Az udvaroncok konsternálva tekintettek egymásra, hogy hiszen ezek a szavak nem voltak benn a megállapított programban.”¹⁹ Más beszámolók, más visszaemlékezések is tartalmazzák ezt az eseményt, azonban az elhangzott mondat kissé más formában jelent meg: például „Légy jó, szívesen történt.” vagy „Isten áldjon meg, légy jó, Isten megoltalmaz. – Megtörtént.”

Nehéz értékelni a volt uralkodó szavait. A program előre megtervezett része mindössze az volt, hogy Ferdinánd tetteleg is kifejezésre juttassa, hogy hatalmát, jogait önként átadja Ferenc József-nek. Ehhez fűzte váratlan szavait a császár. Tudományos módszerekkel nem alátámasztható, azonban az embernek könnyen olyan érzése támad, mintha Ferdinánd kívülállóként nyilatkozna saját döntéséről, mintha azzal szeretné Ferenc Józsefet megnyugtatni, hogy a vele történtek tulajdonképpen nem estek rosszul neki, ettől kettejük kapcsolata nem vált sötétebbé.

¹⁸ Szilágyi 1850. 243.

¹⁹ N. N. 1875. 360.

A LEMONDÁS ÉRTÉKELÉSE

„V. Ferdinánd király, Ferencz Károly főherczeg trónörökös lemondásának, Ferencz József trón-nyilatkozatának számos törvényes hiányai voltak. A király kétségkívül a legszabababb országban is lemondhat, mert általában azt a világ egy alkotmánya sem parancsolja hogy tehetetlen, beteges vagy a kormányzat rendszerével elégedetlen egyén a királyságot viselje, mert a királyság tulajdon és méltóság; a polgár lemondhat tulajdona- és méltóságáru, a királynak a polgárnál kevesebb joga nem lehet, a magyar alkotmány a királyt csak a törvényes kormányzatra, de az élethossziglani kormányzatra nem kötelezte, miután azonban a király a nemzetfelségi jogoknak csak fele részben tulajdonosa, a másik felét pedig maga a nemzet gyakorolja, a leköszönő királynak lemondását és a korona átruházását a nemzet képviselőinek, a törvény által megszabott módon kell bejelenteni.”²⁰

Ezekkel a megállapításokkal könnyen egyetérthetünk, azonban néhány más szempont is számításba jöhet.

Az uralkodókat tekintve adhatunk egy rövid enumerációt. Am előjáróban azt mondhatjuk el, hogy az érintett három szereplő egyike sem „százás” – pestiesen szólva, azaz a magyar közjogi hagyomány szempontjából egyik szóba kerülhető uralkodó sem fogadható el teljes mértékben. Az 1848. december 2-án 11 óra utáni állapot szerint – ahogyan közismert – Ferenc József törvényesen meg nem koronázott, de magát magyar királynak is tartó személy. Osztrák császársága nem vonható kétségbe, az általa kibocsátott nyilatkozatok a megfelelő formában készültek el, megfelelő ellenjegyzéssel. Ferenc Károly, bár a trónöröklési rend szerint V. Ferdinánd után és Ferenc József előtt következett volna, úgy szerepel ebben az egész eljárásban, mint aki „úgy dobta vissza a labdát, hogy el sem kapta”. Egy ilyen lépés példátlan a magyar korona történetében, nem is lehet a magyar közjogi hagyományok rendszerébe illeszkedő magyarázatot találni rá. V. Ferdinánd helyzetét természetesen lemondása zavarja meg, hiszen ő a közjogi hagyományoknak megfelelően, törvényesen megkoronázott magyar király. Így a korabeli vélekedéssel egyet kell értenünk, miszerint amíg újabb törvényesen megkoronázott magyar királyt nem tud az uralkodóház felmutatni, addig V. Ferdinándot kell annak tekinteni. Ennek persze az a csodálatosan egyszerű tény mond ellent, hogy ő viszont már nem tekintette királynak magát.

A lemondással és a közjogi hagyományok figyelembevételével kialakult patthelyzetről már akkor Kossuth szinte tökéletes összefoglalást adott:

„V. Ferdinánd lemondott a császári trónusról. A magyar koronáról nem szól. Tehát vagy azt akarja mondani, hogy Magyarország királya más nem lehet, mint aki császár Ausztriában – ami a Pragmatica Sanctiót szakítja szét –, vagy azt akarja mondani, hogy Magyarország nem ország, Magyarország nincs, Magyarország nyomorult provinciája

²⁰ Máriássy 1888. 359–360.

Ausztriának. Ámde mi alkotmányos nemzet vagyunk. A mi királyi koronánkat, míg a koronázott király él, s a nemzet akarata őt mint hitszegőt le nem tette, fejről fejre a szukcesszionális rend átugrásával dobálni nem lehet. Nekünk csak az lehet törvényes királyunk, aki a nemzettel paktál, diplomát ír alá, megkoronáztatik, megesküszik. Míg ilyen király él, és le sem tétetett, sem lemondása a nemzet által el nem fogadtatott, más királyt az országra reákényszeríteni senkinek sincs joga. Legkevesbé pedig az örökösödési rend önkényes felbontásával.”²¹

Kossuth szavai megerősítik az V. Ferdinánd lemondásával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket, illetve a korabeli és a jelenlegi álláspontot is. A nemzet joga királyáról dönteni, még akkor is, ha lemondás esetében ez csak egy formális tájékoztatást jelentene az országgyűlés felé, illetve egy ellenjegyzést várna el a magyar kormány egy tagjától. Ebben az esetben mindkettő elmaradt.

Az így létrejött helyzetet, amelyből egyértelműen hiányzott a magyar törvényhozás bármilyen formában kifejezett hozzájárulása, a királyi hitlevelet és a koronázási esküt törvénybe iktató 1867. évi II. tc. szándékozott kijavítani. A hitlevél rögzíti a fennálló közjogi állapotot (néhány, fentebb említett elemet diszkréten elkerülve):

„miután dicsőségesen uralkodott Fölséges I. Ferdinánd úr ausztriai Császár, Magyarország e néven V-ik királya, a Mi mélyen tisztelt és szeretett nagybátyánk még 1848-ik évi december 2-án Olmützben kelt lemondó levelénél fogva, mind az ausztriai császári koronáról, mind pedig az uralkodása alatt állott többi országai koronáiról ünnepélyesen lemondott, miután továbbá Fönséges császári királyi főherczeg Ferencz Károly úr, a Mi mélyen tisztelt és buzgón szeretett édesatyánk, a kit az örökösödés rende szerint a trónöröklés illetett volna, erről lett lemondását ugyanazon alkalommal hasonló ünnepélyességgel nyilvánította, Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd 1848-ik évi december hava 2-ik napján a trónról, – fönséges császári királyi főherczeg Ferencz Károly pedig ugyanakkor a trónöröklésről, – mely Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd után az 1723-dik évi I. és II. tc. értelmébe Őt illette volna, lemondván; e két lemondás az ország részéről utólagosan becikkelyeztetik.”

Formálisan ez az aktus (és persze a koronázás ténye) törvényesítette Ferenc József magyar királyi pozícióját. A koronázást követően 1867-ben olyan helyzet állt elő, amilyen még nem volt a magyar történelemben. Az előző törvényesen megkoronázott uralkodó, V. Ferdinánd 74 éves volt, és a róla szóló kevés híradás szerint boldogan élt Prágában (majd jóval későbbi, 1875-ben bekövetkezett haláláig). A trónöröklési sorrendben következő, de trónigényt nem támasztó Ferenc Károly 64 éves volt fia koronázásakor, és szintén bőven túlélte az eseményt, 1878-ban halt meg. Azaz 1875-ig minden szereplő élt, a helyzet végleges

²¹ Kossuth utasítása Csány László országos biztosnak V. Ferdinánd király lemondásával kapcsolatban. Katona 2003. 46.

rendezése csak 1878-ra jött el. Hasonló a szituáció, mint IV. Károly esetében, csak a szereplők száma nagyobb. (IV. Károly államügyek vitelétől való visszavonulása, Horthy kormányzói pozíciója, a visszatérési kísérletek, illetve az uralkodóház trónfosztása²² is csak akkor nyerte el végleges értelmét a hagyományos magyar közjog rendszerében, amikor IV. Károly meghalt.)

Érdekes a lemondás körülményeit is néhány szempontból megvizsgálni, amelyeket tekintve valóban könnyű Kossuthal egyetérteni. Olyan volt a téli, korai reggeli olmtüzi eseménysor, mint egy jól megrendezett színdarab (hogyan komédia vagy tragédia, azt az olvasóra bizzuk). A császári trónról való lemondás minden formális és osztrák oldalról megkívánt eleme megvolt, és széles közönséget is teremtettek ennek a törtéetésnek (hiszen erre volt ott a család).

Bár úgy látszik minden, mintha az uralkodó elhatározásán alapult volna a lemondása, a körülmények nem egészen ezt mutatják. A külső körülmények finoman szólva sem ideálisak egy uralkodóváltásra. Normál esetben az uralkodóváltás ideje nem választható, hiszen egy-egy uralkodó halála nehezen jelezhető előre (hacsak idegenkezűség vagy betegség nem könnyíti a jóslást). Egy lemondás esetében azonban a monarcha rendelkezik azzal a luxussal, hogy országa és alattvalói, valamint uralkodóháza szempontjából is megfelelő időpontot válasszon. Ezzel a lehetőséggel V. Ferdinándnak nem volt alkalma élni. Ha maga választhatta volna meg uralkodásának végét, azt valószínűleg nem akkorra időzítette volna, amikor a császári udvar már a második ideiglenes székhelyén tartózkodik, miután nemcsak Bécsből, hanem Innsbruckból is távozni kényszerült, s végül így került Olmützbe. Ugyancsak nem teszik még megfelelővé sem az időt a lemondásra a folyamatban volt, vagy nem sokkal korábban megszűnt bécsi, pesti és prágai forradalmak, valamint az itáliai háború sem. Erre a helyzetre V. Ferdinánd halálakor már a *Vasárnapi Újság* is köztudottként, kényszerítő helyzetként hivatkozik. „Tudjuk, hogy rajta kívül eső körülmények kényszerítették a felszabadult népeket megtámadott jogaik védelmére, őt magát pedig a trónról való lemondásra, mely 1848. decz. 2-án Olmützben bekövetkezett.”²³

Az uralkodóváltás belső körülményeiben nehéz felfedezni az önkéntesség elemeit. Ez mindössze ott jelenik meg, ahol a megrendezett eseménysorban szóban majd írásban nyilatkozott arról, hogy a trónt el kívánja hagyni. Köztudott volt az uralkodóház két hatalmas asszonyának viszonya V. Ferdinándhoz. Felesége, Savoyai Mária Anna állítólag ígéretet tett még 1847-ben Metternich kancellárnak, hogy amikor az ifjú Ferenc József betölti a 18. életévét (1848. augusztus 18-án) Ferdinánd átadja neki a trónt. Ugyancsak közhírnév volt Zsófia főhercegné viszonya is a fennálló uralkodói struktúrához. „Mindig mondtuk, hogy az udvari kamarilla Zsófia vezérlete alatt V-ik Ferdinánd uralkodása ellen tör.”²⁴ Zsófia nemcsak V. Ferdinánd uralkodásának kívánt véget vetni, hanem az utódlás meghatározásában is jelentős szerepe volt. Férje, Ferenc Károly következett volna az örökösök sorában, azonban őt Zsófia uralkodásra alkalmatlannak találta – és ebben a kamarilla

²² Bathó 2021. 1–2.

²³ N. N. 1875. 360.

²⁴ Gracza 1894. 185.

is egyetértett.²⁵ Bár kétségtelenül az is felmerült, hogy a jelentős reform előtt álló birodalom élére alkalmas lehet-e a még mindig nagyon fiatal Ferenc József.

Két lehetőség körvonalazódott a helyzet rendezésére. Az egyik az alkotmányos formák megtartásával való trónutódlás. Bár a lemondás kivételes eset, közjogi szempontból elrendezhető volt. Az osztrák (az örökös tartományok) oldalon alkalmazott megoldás egyszerű volt, ezt teljes mértékben meg is valósították V. Ferdinánd és Ferenc Károly ünneplés és ellenjegyzett lemondásával. A magyar oldalon a folyamatban lévő szabadságharc nem adott azonban alkalmat (és lehetőséget sem) a közjogi szempontból megfelelő trónutódlásra. Így a magyar oldal tekintetében a másik megoldás jött szóba, azaz a családon belüli rendezés. Ez a későbbiekben sem volt példa nélkül való. A közjogi szempontból helyes megoldásra példa az Ő cs. és kir. fensége ausztria-estei Ferencz Ferdinánd főherceg urnak chotkowi és wognini Chotek Zsófia Mária Josefina Albina grófnővel kötött házassága alkalmából kiadott nyilatkozata becikkelyezéséről szóló 1900. évi XXIV. törvény-cikk. E jogszabály kimondja, hogy Ferenc Ferdinánd és Chotek Zsófia házassága nem egyenrangú, hanem morganatikus, ebből eredően utódaik trónigényt nem támasztanak. A magyar közjogi szempontból nem elfogadható, a hagyományoknak nem megfelelő rendezése egy öröklési renddel kapcsolatos kérdésnek az, ahogyan Ferenc József az uralkodóház számára nemkívánatos viselkedést tanúsító Lajos Viktor helyzetét rendezte. Lajos Viktor főherceg, Ferenc József öccse, egyébként gyalogsági tábornok volt. Kicsapongó, botrányokkal teli életet élt, mélyen megvetette az uralkodóház szerint túlságosan avittas elvárásait. Ferenc József és az uralkodóház ezt és Lajos Viktor homoszexualitását is elfogadhatatlannak tartotta. Jelentős cenzúratevékenység árán sikerült egy ideig a botrányokat palástolni, azonban egy bécsi közfürdőben bekövetkezett verekedés után Lajos Viktor helyzete tarthatatlanná vált. Ferenc József arra utasította, hogy hagyja el Bécset, ennek megfelelően haláláig Salzburgban élt. Ezzel együtt – bár távol állt – kizárta az öröklési rendből, sem ő, sem utódai nem válhattak uralkodóvá. Fontos hangsúlyozni, hogy nem állt közel a trónöröklési listán, de kivételes körülmények között előfordulhatott volna, hogy rá kerül a sor. (Gondoljuk csak el, hogy a Ferenc József után következő IV. Károly is milyen távol állt az öreg császártól.²⁶) Ráadásul Lajos Viktor 1919-ig élt. Mindazonáltal az öröklésből való kizárás, azaz a trónöröklési rend – bármily csekély – megváltoztatása a magyar közjogi hagyomány szerint az országgyűlés jóváhagyásával történhet. Lajos Viktor kizárásáról azonban az országgyűlés nem alkotott úgy törvényt, mint Ferenc Ferdinánd utódaieről. Ennek a problémának nem lett gyakorlati jelentősége, de elméletben létező volt.

Tehát a magyar viszonyokra vonatkoztatva 1848 decemberében Ferenc József trónra kerülésekor a családon vagy házon belüli rendezés elve érvényesült, félretéve a magyar közjogi hagyomány elvárásait. Azaz „1848-i dec. 2-án az események és család politikája lemondásra kényszerítettek...”²⁷

²⁵ Tarján é. n.

²⁶ Beke-Martos – Képešy 2021.

²⁷ Bocsor 1865. 1405.

TRÓNFOSTÁS?

A fentiekben egy szempontot követve ismertettük V. Ferdinánd lemondásának bizonyos körülményeit. E szempont pedig a király tettének önkéntessége volt. Ha elfogadjuk azt, hogy az uralkodó lemondásának egyik lényeges eleme az önkéntesség, és az előzőekben leírtakból azt a következtetést vonjuk le, hogy V. Ferdinánd lemondásában nem jutott szerephez az önkéntesség, akkor a végkövetkeztetés egyszerű: V. Ferdinánd uralkodói pozíciójától való megválását nem értékelhetjük lemondásként, hanem trónfosztásként. Nem az uralkodó akaratából történt az esemény, nem az uralkodó elhatározása volt a döntő tényező. A dolog pikantériája, hogy a magyar országgyűlés ennek a trónfosztásnak adta meg a törvényi alapot 1867-ben, amikor a Ferenc József magyar királyi státuszával kapcsolatos kérdéseket rendezték.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bathó Gábor (2006): Államfői testületek, kollektív államfők Magyarországon a XIX–XX. században. In Kelemen Miklós szerk.: *In via virtutis nulla est via. Tudományos Diákköri Dolgozatok 2005: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara hallgatóinak tudományos diákköri dolgozatai*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. 1–20.
2. Bathó Gábor (2021): „Mínthogy IV. Károly király Eckartsauban...”: Minisztertanácsi vita az eckartsauai nyilatkozat törvénybe foglalásáról. MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blog. *Jogtörténet*, 2021. november 15. 1–2.
3. Beke-Martos Judit – Képesy Imre (2021): Koronázás a világháború árnyékában. In Glässer Norbert – Mód László – Varga Norbert – Zima András – Beke Zsolt szerk.: *„Fogadd a koronát...”: Ünnepek és válság, hagyományok és reformkoncepciók*. Szeged, Solymossy Sándor Egyesület, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. 40–55.
4. Bocsor István (1865): *Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre*. 5. füzet. Pápa, Református Főiskola.
5. Ferdinandy Gejza (1911): *A Magyar Alkotmányjog tankönyve*. Budapest, Franklin.
6. Gracza György (1894): *Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története*. Budapest, Wodianer.
7. Katona Tamás (2001): *Az aradi vértanúk*. Budapest, Neumann.
8. Katona Tamás szerk. (2003): *Kossuth Lajos. Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Budapest, Neumann.
9. *Képes Krónika*. Budapest, Magyar Hírlap és Maecenas, 1993.
10. Leidinger, Hannes-Moritz – Berndt, Verena-Schippler (2003): *Schwarzbuch der Habsburger. Die unrühmliche Geschichte des Hauses Habsburg*. Wien, Deuticke.
11. Máriássy Béla (1888): *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 5. kötet – I. Ferenc és V. Ferdinánd. Győr, Fischer.
12. Máriássy Béla (1888): *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 6. kötet – V. Ferdinánd és I. Ferenc József. Győr, Fischer.

13. Márki Sándor (1898): Az 1848/49-ik szabadságharcz története. In Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A magyar nemzet története 10. A modern Magyarország (1848–1896)*. Budapest, Athenaeum.
14. N. N.: Egy elfelejtett fejedelem (1875). *Vasárnapi Újság*, 22. évf. 23. sz. (1875. június 6.)
15. N. N.: I. Ferencz József életéből (1888). *Vasárnapi Újság*, 35. évf. 50. sz. (1888. december 9.)
16. N. N.: Ferencz József életéből (1916). *Vasárnapi Újság*, 63. évf. 48. sz. (1916. november 26.)
17. Petőfi Sándor (1953): V. Ferdinándhoz. In *Petőfi Sándor összes költeményei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
18. Szabó Ferenc (1889): *A legújabb kor története 1815–1885*. Nagybecskerek, Pleitz.
19. Szilágyi Sándor (1850): *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben*. Pest, Heckenast.
20. Tarján M. Tamás (é. n.): 1848. december 2. V. Ferdinánd lemond trónjáról Ferenc József javára. Online: <https://rubicon.hu/kalendarium/1848-december-2-v-ferdinand-lemond-tronjairol-ferenc-jozsef-javara>

Bathó Gábor jogász, közgazdász. Jogászként 2009-ben szerzett oklevelet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 2012 és 2015 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza volt, 2021-ben szerzett doktori fokozatot. 2019-ben tett jogi szakvizsgát. Diplomájának megszerzése óta a felsőoktatási igazgatásban dolgozott, több intézményben, különböző beosztásokban. 2005 óta oktat, először felsőfokú szakképzésben, majd 2012-től a felsőoktatásban első-sorban alkotmány- és jogtörténeti, valamint bevezető jogi és igazgatási jellegű tárgyakat. Jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán működő Állam- és Jogtörténeti Tanszék adjunktusa, illetve az Alkotmánybíróság főtanácsadója. Kutatási területei a parlamenti jog, a magyar kormány szervezete és működése és a hatásköri összeütközések.